

Citation style

Fejtová, Olga: Rezension über: Eva Kowalská, Na dalekých cestách, v cudzích krajinách. Sociálny, kultúrny a politický rozmer konfesionálneho exilu Uhorska v 17. storočí, Bratislava: Veda, 2014, in: Český časopis historický, 2015, 2, S. 531-536, DOI: 10.15463/rec.1189737634

český
časopis
historický

copyright

This article may be downloaded and/or used within the private copying exemption. Any further use without permission of the rights owner shall be subject to legal licences (§§ 44a-63a UrhG / German Copyright Act).

každá by zasloužila svého samostatného zpracování, ale z pozice autorky dosáhla již své zatím dokonalosti a současně zůstala otevřená výsledkům dalšího bádání.

Zaměření na konkrétní a jen stručně načrtnuté životní osudy jednotlivých členů Jednoty sice s určitými výjimkami pomíjí jejich činnost literární, která by předkládané portréty doplnila o nový a jistě významný rozměr. V daném formátu je však tento ohled asi přílišný a zřejmě mimoběžný s autorčiným záměrem představit členy pražské Jednoty bratrské především jako měšťany, osobnosti v Praze veřejně i kulturně činné a často angažované v rámci politiky městské a celozemské. Zájemce proto snadno doplní autorčiny cenné informace za pomoci *Rukověti humanistického básnictví v Čechách a na Moravě* a také již digitalizovaného *Knihopisu českých a slovenských tisků*. Představovaná práce naopak napomůže právě tam, kde byla interpretace konkrétního literárního díla dosud nejednoznačná nebo pochybná a jistě také všude tam, kde byly dosud potíže s konfesijním zařazením jednotlivých autorů.

Lze říci, že se autorka nemýlila v předpovědi perspektiv dalšího bádání, že totiž „vyhodnocení dalších pramenů, především z pražského městského archivu, může v budoucnu propojit další jména z bratrské evidence s údaji o konkrétních měšťanech či obyvatelích měst pražských a jejich předbělohorských i pobělohorských osudech“ (s. 64). Je zřejmé, že se tak bude nadále dít právě na základě předkládané práce, již byl vytvořen mezník v našem poznávání dějin pražské Jednoty bratrské a ovšem i dějin celé předbělohorské Prahy.

Jestliže dosud neponechávalo autorčino badatelské zaměření na recepci děl reformních autorů v měšťanských knihovnách církevní a zejména evangelickou historiografii chladnou, její práce o Jednotě bratrské bude jí přímo inspirací a výzvou, jakkoliv ovlivní další historické obory, pokud tak ovšem již nečiní. Stínem na výtečné práci Olgy Fejtové zůstává bohužel skutečnost, že se vydání celku dochovaných bratrských rejstříků z archivu Matouše Konečného po jejím vydání vzdaluje své brzké realizaci a že pravděpodobně brzy dojde také k edičnímu „rozptýlení“ vydávaných rejstříků. Tým, který by zpracoval všechny zde uvedené lokality a byl ke své práci tak dobře vybaven jako byla autorka díla o pražském rejstříku Jednoty, je totiž v současné době spíše fantazií, můžeme se však nechat překvapit.

Ota Halama

Eva KOWALSKÁ

Na dalekých cestách, v cudzích krajinách. Sociálny, kultúrny a politický rozmer konfesijného exilu Uhorska v 17. storočí

Bratislava, VEDA – vydavateľstvo SAV 2014, 253 s., ISBN 978-80-224-1367-1.

V české historiografii si v posledních letech konfesionalizace našel pevné místo a badatelé, kteří se věnují otázkám náboženského, respektive nábožensko-politického vývoje v raném novověku, k němu zaujímají stanovisko téměř „povinně“. V rámci slovenské historiografie však Eva Kowalská patří tímto zaměřením spíše k výjimkám. Jedním z jejích hlavních témat se v posledních dvou desetiletích stala problematika vývoje evangelické církve

augsburského vyznání v hornouherských oblastech 17. a 18. století.¹ Konfesijní vývoj v Uhrách byl ve sledovaném období spojen i s otázkou nábožensky motivovaného exilu jako průvodního jevu konfesionalizačního procesu. I když se v případě Horních Uher nejednalo o masový jev srovnatelný s vývojem v Čechách, šlo o významnou událost, která zasáhla do celoevropského nábožensko-politického vývoje a měla dopad i na formování slovenského etnika.

Autorka se zaměřuje na exil jako důsledek nábožensko-politického vývoje Horních Uher. Tematizuje jeho etapu v letech 1670–1681, kdy došlo ze strany panovníka k eskalaci rekatolizační politiky. Její obětí se stala především duchovní elita luteránské komunity (pastorové, učitelé a další zástupci intelektuálních špiček). Kowalská se v knize snaží postihnout otázku příčin odchodu do emigrace, vlastního průběhu migrace, sžívání exulantů s novým prostředím v zahraničí, formování jejich identity, kontakty emigrantů s domovem a jejich případný vliv na domácí vývoj. Ptá se po formování povědomí evropské společnosti o situaci v Horních Uhrách a politice habsburského dvora vůči tamním protestantským komunitám, sleduje i návraty exulantů zpět.

To vše je zkoumáno na příkladu skupiny exulantů z hlediska dalšího vývoje hornouherské luteránské komunity nejvýznamnější: intelektuálních elit. Jejich osudy i jejich vnímání dobových událostí přibližuje autorka s oporou v typově bohaté řadě pramenů, především ze skupiny ego dokumentů, jaké zastupují rukopisné i tištěné rozpravy, kázání, vzpomínky, korespondence etc. K výběru intelektuální elity exilu a sledování jejího osudu však autorka nebyla vedena pouze pragmatickým motivem příznivého dochování pramenů, nýbrž i okolností, že v Uhrách nikdy na rozdíl od Čech nedošlo k plošnému zákazu protestantských konfesí. Sledování celého proudu laického konfesijně podmíněného protestantského exilu je tedy problematické. Byla to právě duchovní elita, která svým veřejným vystupováním, publikační činností i kontakty ve vyšších vrstvách dobové společnosti významným způsobem ovlivňovala nejen osudy celého hornouherského protestantského exilu, ale i jeho vnímání evropskou veřejností v kontextu dalších konfesijně determinovaných migračních vln 17. století.

Kowalská ve vymezené dekádě eskalace rekatolizační habsburské politiky definovala několik klíčových událostí, na které soustředila pozornost v různých kontextech. V důsledku tohoto přístupu se tak sice často jednotlivými kapitolami knihy prolínají stejná témata, ale ta jsou autorkou nahlížena vždy v jiných souvislostech. Kniha – vědecká monografie – má překvapivě narativní formu, ta však v žádném případě nesnižuje standard vědecké publikace. Čtivá podoba by naopak mohla zajímavé a v kontextu současného světového vývoje stále aktuální téma exilu zpřístupnit i širší laické veřejnosti.

V úvodu je exil v dobovém kontextu představen jako státní mocí iniciovaný, či dokonce v některých souvislostech organizovaný prostředek ke konfesijní homogenizaci určitého teritoria. Exilu jsou tu připisovány jisté znaky modernity, neboť se opíral o systém nově vytvářených, či upevňovaných moderních instrumentů moci. Kowalská proto přistupuje

1 Srovnej Eva KOWALSKÁ, *Evanjelické a. v. spoločenstvo v 18. storočí. Hlavné problémy jeho vývoja a fungovania v spoločnosti*, Bratislava 2000, a recenze Olga FEJTOVÁ, ČČH 101, 2003, č. 2, s. 413–415.

puje k hornouherskému exilu jako k součásti i důsledku „pokusu o racionální organizaci společnosti“, který se opíral v oblasti konfesijní o princip *cuius regio eius religio*. Byla to součást dobového právního řádu a s ním spojeného práva na emigraci (*ius* či spíše *benefitium emigrandi*). Autorka srovnává raně novověké vymezení termínu exil v různých typech dobových právních textů a na základě konfrontace právní teorie a praxe emigrace dokládá, že jednoznačné právní vymezení naráželo i v uherských poměrech na odlišné vnímání exilu, a to nikoliv jen jako naplnění práva na konfesijně motivovaný odchod, ale i jako formy trestu.

Pozornost je tu věnována i percepci exilu v konfesijním kontextu, tj. v dobové literární luteránské produkci. Zde se emigrace stávala formou „mučednictví“. I v reformační interpretaci neztratilo spojení víry a utrpení na významu a pronásledování se tak stalo potvrzením správnosti nového učení. Mučednictví bylo fenoménem, který upevňoval identitu reformačních exulantských komunit i jejich členů, ale propůjčoval jim i status výlučnosti, který mohl, jak Kowalská doložila, komplikovat integraci exulantů do místních protestantských společenství.

Na úvod autorka charakterizuje situaci v Uhrách v sedmdesátých letech 17. století. Vlnu exilu vysvětluje jako důsledek silící rekatolizační habsburské politiky speciálně ve vztahu k Uhrám, která eskalovala už od počátku let šedesátých a manifestovala se zabíráním luteránských kostelů, škol a vyháněním farářů a učitelů. Hlavní linií této politiky byla od počátku snaha o fyzickou „eliminaci“ duchovní elity luteránských církevních sborů. Celá násilná akce vyvrcholila počátkem sedmdesátých let zinscenováním řady soudních procesů. Cílem byli zástupci protestantských intelektuálních a politických elit (členové městských magistrátů), kterým hrozily hrdelní tresty, neboť jejich konfesijní aktivity byly interpretovány jako veleizrada. Záměrem habsburské rekatolizační politiky v Uhrách však nebyla skutečná „fyzická“ likvidace protestantských špiček. Šlo o to, zbavit protestantské sbory jejich vedení a vytvořit podmínky pro snazší konverzi protestantského obyvatelstva. Proto se odsouzeným dostávalo nabídky exilu, jako formy milosti (nikoliv jako práva na exil). Ta ovšem byla podmíněna podpisem reverzu, jímž se tito lidé přiznávali k vině a zříkali svých funkcí v domácí církevní komunitě. Tento krok zahájil nejen významnou emigrační vlnu protestantské inteligence z Uher, ale stal se také zárodkem vzniku latentního napětí mezi exulanty, z nichž část podpis reverzů akceptovala, část však nikoliv a byla odsouzena k uvěznění (respektive galejím), z něhož byla až později poměrně komplikovaně osvobozena. K tomu přistupovali ještě exulanti, kteří odcházeli či prchali, aniž by je dostihl soudní proces.

Po úvodu kniha čtenáře seznamuje s problémy uherského exilu a s jeho zahraničním působením na základě „privátních historií“ významných osobností emigrace. První okruh příběhů představuje na osudech uherských duchovních jednotlivé typy soudních procesů, které proti nim byly vedeny. Pozornost je přitom soustředěna nejen na vlastní formulování obvinění z veleizrady, v němž hrála významnou roli i otázka „kolaborace“ luteránů s Osmany, ale ukázána je i následná interpretace či medializace celé kauzy. Soudy probíhaly v různých městech: k nejdůležitějším patřila soudní řízení v hornouherských svobodných báňských městech. Ta přímo podléhala zeměpanské moci, počítalo se s nimi jako s významnou oporou státu, většina jejich obyvatel se však hlásila k luterství. Soudy většinu souzených protestant-

ských intelektuálů přímo, či nepřímo (přes věznění a galeje) odesílaly do emigrace. Cílem exulantů se stávalo Slezsko a následně německá knížectví s protestantskou vrchností.

Kowalská představuje určité „typové osudy“ duchovních, kteří svou činností významně zasahovali do života uherských exulantů a ovlivňovali i jejich vnímání dobovou společností. Autorka vychází především z literárních pozůstalostí – kázání, polemik, memoárů, ale i lexikografické literatury apod. Značný prostor věnuje interpretaci těchto pramenů a odhalování různých rovin i limitů jejich vypovídací hodnoty. Sleduje proto v první řadě účel vzniku textů, cílového čtenáře a dedikační strategie autorů, komparuje je s jinými díly a odhaluje v nich řadu dobových topoi. Prostřednictvím těchto pramenů Kowalská představuje v první řadě jednu z nejvýznamnějších osobností exilu Juraje Lániho, jehož literární dílo mělo zásadní význam nejen pro exilovou skupinu, ale prokazatelně dokázalo účinně aktivovat i širší evropskou veřejnost ve prospěch pronásledovaných, respektive vězněných duchovních elit v Uhersku. Láni byl postižen soudním procesem, odmítl svou vinu, byl odsouzen, ale podařilo se mu uprchnout. Jeho osud tak legitimizoval jeho publikační činnost v zahraničí. Kladl si za cíl seznamovat veřejnost s příčinami „kauzy“ aktuální proti-reformační vlny v Uhersku i s průběhem probíhajících soudních procesů. Kowalská věnuje pozornost ohlasu jeho díla v evropském prostředí, mimo jiné i na základě dochování jeho textů v dobových knižních sbírkách.

Jako protipól Lániho z katolického tábora je představen jezuita slovenského původu Mikuláš Kellio, který přicházel jako misionář do kontaktu s protestantskými duchovními odsouzenými a uvězněnými v uvedených procesech a který „pracoval“ na jejich konverzi. Negativní působení na protestantský tábor ovšem nebylo nutné spojovat jen s vlivem katolické misijní činnosti. Kowalská v knize představuje i kontroverzní postavu luteránského duchovního Andrease Günthera, který odešel do exilu v důsledku konfliktů s vlastními farníky, jež způsobila jeho razantní kritika poměrů v církvi. S tou ovšem pokračoval i v exilu, kde se jeho projevy staly zdrojem napětí mezi exulanty a přispěly k rozštěpení v jejich táboře. Do něj patřilo i několik významných luteránských exulantů, kteří se věnovali světským profesím. Také jejich osud publikace alespoň okrajově přibližuje. Ambice těchto mužů se v konečném důsledku vázaly na církev, protože světská profese byla v exilové komunitě vnímána jako služba v její prospěch. Někteří z těchto exulantů světských profesí se dostali na dvory protestantské šlechty, mohla to tedy být služba účinná.

S exilem bylo spojeno mnohdy dlouhé putování po cizině, o němž migranti zanechali často literární svědectví. Nejednalo se o klasické cestopisy, už proto, že uváděné zážitky z cest neměly primárně informativní charakter. Tato svědectví byla sepisována dle zjištění autorky především jako útešné, apologetické a polemické či dokonce didaktické texty, které převážně zůstávaly v rukopise. Důležitou rovinou vyprávění byla obhajoba autorových postojů i jeho vnímání „cizího“, především konfesijně odlišného, s nímž se setkával na cestě. Při sledování putování exulantů sehrávají významnou roli i památníky, které dokumentují okruh jim spřátelených osob.

K nejzajímavějším kapitolám knihy se řadí zpracování tématu sociálních aspektů exilu. Odchod do emigrace znamenal významný zvrat v sociálním postavení exulantů. I v případě odchodu intelektuálních elit je zřetelná strategie majetnějších osob, aby rodina

zůstala v původní vlasti co nejdéle a zajistila majetek a aby do ciziny odcházel jen sám exulant – duchovní, učitel apod. Jeho pozice v novém prostředí byla obtížná i proto, že automaticky nenabízela výkon původní profese. Exulanti byli v naprosté většině případů odkázáni na materiální pomoc zahraničních protestantských komunit. Ty je zpočátku většinou vnímaly pozitivně jako věřící, kteří opustili domovy, aby si zachovali konfesijní identitu. Když se však žádosti exulantů o ekonomickou pomoc stávaly každodenní realitou, začali být tito příchozí vnímáni jako přítěž a jejich žádosti o podporu jako forma žebroty.

Zahraníční protestantské komunity reagovaly negativně i na okolnost, že uherští luteránští duchovní nevykonávali elementární povinnosti, spojené s jejich profesí. Odsouzení budila rovněž skutečnost, že se exulantská komunita často „demonstrativním“ prezentováním svého mučednictví vyčleňovala z ostatního společenství, respektive morálně se nad něj vyvyšovala. Kowalská odhalila různé strategie exulantů, jak zvládat obtížnou situaci v emigraci. Jejich forma souvisela s ambivalentním postavením exulanta v nové komunitě. Na jedné straně se pokoušel o integraci, na druhé straně se nechtěl vzdát své pozice exulanta, která mu skýtala zázemí různých finančních podpor, ale která ho stále z nové společnosti vyřazovala. K obtížné integraci přispívala i nedokonalá znalost cizího jazyka a často záporné proklamování morální výjimečnosti.

Základní strategii „přežítí“ uherských duchovních luteránských elit v exilu představovalo systematické vytváření sítě místních mecenášů, kteří byli oslovovali prostřednictvím tištěné literatury (hlavně kázání). Účinnější bylo získávání postů domácích učitelů a vychovatelů v jejich rodinách. Vytváření sítě nových vztahů v emigraci i jejich udržování ve staré vlasti, s níž většina exulantů neztratila vazbu, dokládá kapitola věnovaná pietismu a jeho šíření mezi exulanty. Ukazuje se, že právě oni se díky výše uvedeným kontaktům stali významnými prostředníky při šíření pietismu v Uhrách. Na druhé straně ani mezi luterskými exulanty nebyl pietismus přijímán jednoznačně. Jeho kritika aktuálního stavu luteránských společenství však konvenovala některým kritickým názorům exulantů na stav církve, stejně tak jako jejich důraznému a vcelku očekávanému odmítání trendu k synkretismu. Ten se mezi německými luterány šířil ve druhé polovině 17. století poměrně úspěšně. Uherské luteránské exulantské elity vedly o otázce pietismu intenzivní debaty, které připravily půdu pro jeho budoucí poměrně úspěšné šíření i v Uhrách.

Závěr monografie je věnován rozboru polemik, které luteránští exulanti vedli s katolíky a které se soustředily na podstatu jejich pronásledování. Polemika představovala v uvedené době, i díky svému masivnímu šíření tiskem, silnou zbraň konfesijní propagandy. Na katolické straně se pravidelně objevoval obraz protestanta jako „odpadlíka, heretika a potencionálního nepřítele“. Polemiky však byly vedeny i uvnitř exulantské komunity a následně významně ovlivňovaly její život. V pozadí stály různé způsoby odchodů luteránských elit do exilu, které více či méně legitimizovaly jejich pozici a v důsledku toho byly zdrojem permanentního napětí mezi duchovními elitami exilu. Nakonec Kowalská připomněla i mezinárodní rozměr uherského luteránského intelektuálního exilu, který se v konečném důsledku stal součástí „velké“ evropské politiky. Ve prospěch exulantů se ve Vídni angažovala především švédská a saská strana nebo nizozemské generální stavy, jejichž motivace a postup diplomatických jednání jsou v publikaci podrobně zmapovány.

Monografie Evy Kowalské, přibližující na první pohled vzdálené téma luteránského hornouherského exilu, si zaslouží pozornost české historiografie nejen pro tematizování problematiky života exulantů, která přináší řadu analogií s osudy českého pobělohorského exilu, ale také proto, že uvedená exilová komunita ovlivnila významně vývoj evangelické církve a. v. v Horních Uhrách, tedy právě té církve, která sehrála nemalou úlohu při formování evangelických sborů v Čechách a na Moravě po vydání Tolerančního patentu.²

Olga Fejtová

Martina LISÁ

Die Chronik des Václav Nosidla von Geblice. Aufzeichnungen aus der böhmischen Exulantengemeinde in Pirna zur Zeit des Dreißigjährigen Krieges. Edition und Übersetzung (= Forschungen zur Geschichte und Kultur des Östlichen Mitteleuropas, Bd. 47) Stuttgart, Franz Steiner Verlag 2014, 463 s., ISBN 978-3-515-10714-3.

První rozsáhlejší práce české historičky Martiny Lisé, která žije v Lipsku, je mimořádným počinem, k jehož uskutečnění dlouhodobě přispívaly četné podněty českého i německého badatelského prostředí. Z nich Lisá oceňuje zejména formativní vliv Lenky Bobkové¹ a dlouholetou odbornou podporu Winfrieda Eberharda (Vorwort s. 9, 10). V úvodu edice autorka představuje vydávaný pramen i jeho původce z několika zorných úhlů. Zápisky litoměřického měšťana Václava Nosidla z Geblic charakterizuje jako typ pramene pomocí pojmů a kritérií, které zavedli a užívali Winfried Schulze (Ego-Dokument)² a Benigna von Krusenstjern (Selbstzeugnis),³ všímá si příbuzenství tohoto textu s dobovými šlechtickými deníky či památníky a hodnotí význam těchto zdrojů v bádání o raně novověkých migračních vlnách. Podrobněji se věnuje místu českého pobělohorského exilu v kontextu staršího historického bádání i současného interdisciplinárního výzkumu. Litoměřického měšťana a pobělohorského exulanta Václava Nosidla z Geblic (1592–1649) Lisá představuje ve stručné biografické skice, podrobné vylíčení jeho životních rolí (student Karlovy univerzity v Praze, učitel na českých městských školách, městský písař v Litoměřicích, exulant v Pirně) však čtenář najde také v autorčině starší studii.⁴

2 Srovnej E. KOWALSKÁ, *Evanjelické a. v. spoločenstvo*, zde především s. 121, 145.

1 Lenka BOBKOVÁ, *Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pirně v letech 1621–1639*, Praha 1999; TÁŽ, *Die Gemeinde der böhmischen Exulanten in der Stadt Pirna (1621–1639)*, in: Herbergen der Christenheit, Bd. 27, Leipzig 2003, s. 37–56.

2 Winfried SCHULZE, *Ego-Dokumente: Annäherung an den Menschen in der Geschichte? Vorüberlegungen für die Tagung „EGO-DOKUMENTE“*, in: TÝŽ (Hrsg.), *Ego-Dokumente: Annäherung an den Menschen in der Geschichte*, Berlin 1996, s. 11–30.

3 Benigna von KRUSENSTJERN, *Was sind Selbstzeugnisse? Begriffskritische und quellenkundliche Überlegungen anhand von Beispielen aus dem 17. Jahrhundert*, Historische Anthropologie 2, 3, 1994, s. 462–471.

4 Martina LISÁ, *Pirenská exulantská obec během třicetileté války očima kroniky Václava Nosidla z Geblic*, Sborník Národního muzea v Praze, řada C – Literární historie, sv. 54, 2009, čís. 1–4, s. 1–43, zde s. 8–13.